

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА РАДА

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

АРХІВ·ІСТОРІЯ СУЧАСНІСТЬ

ВИПУСК 2

ОДЕСА - 2016

УДК 930.253 : 353.2 (477.74) (062.552)
ББК 79.34 (4Укр-4Оде) 791я431
А 875

А 875 **Архів. Історія. Сучасність.** Випуск 2. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю Державного архіву Одеської області (1920-2015), Одеса, 3-4 вересня 2015 р. / Одеська обласна держадміністрація, Одеська обласна рада, Державний архів Одеської області / Ред. кол.: В. В. Левчук (голова) та ін.; Наук. ред. І. В. Сапожников, Л. Г. Білоусова; Відп. ред. С. Є. Березін; Кол. авторів. – Одеса: Бондаренко М. О., 2016. – 444 с. (Серія: «Праці Державного архіву Одеської області». – Т. XLV)

ISBN 978-617-7424-00-9

До збірки увійшли матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Архів. Історія. Сучасність», яка пройшла 3-4 вересня 2015 року в Одесі і була присвячена 95-річчю Державного архіву Одеської області.

УДК 930.253 : 353.2 (477.74) (062.552)
ББК 79.34 (4Укр-4Оде) 791я431

Редакційна колегія серії «Праці Державного архіву Одеської області»:

В. В. Левчук (голова редколегії), к.і.н. Л. Г. Білоусова (заступник голови), д.і.н. П. І. Барвінська, д.і.н. Г. В. Боряк, д.і.н. І. С. Варта, д.і.н. С. В. Віднянський, д.і.н. І. С. Гребцова, д.і.н. О. Б. Дьомін, к.ф.н. Л. В. Ковальчук, д.і.н. Л. Л. Левченко, д.і.н. І. І. Лиман, д.і.н. І. Б. Матяш, д.і.н. В. І. Мільчев, к.і.н. В. А. Савченко, д.і.н. І. В. Сапожников, к.і.н. В. В. Томазов, д.і.н. В. М. Хмарський

Редакційна колегія тому :

Наукові редактори - д.і.н. І. В. Сапожников, к.і.н. Л. Г. Білоусова,
Відповідальний редактор - С. Є. Березін

Рецензенти – д.і.н., професор, чл.-кор. НАН України С. В. Віднянський,
д.і.н., професор Д.П.Урсу

*Схвалено і затверджено до друку
Науково-методичною радою Державного архіву Одеської області
(протокол №1 від 21 червня 2016 р.)*

ISBN 978-617-7424-00-9

© Державний архів Одеської області, 2016
© Березін С. Є., оригінал-макет, 2016
© Автори статей, 2016

²⁴ Argenti P. Op. cit. - Vol. 2. - P. 94.

²⁵ РГИА. - Ф. 1343. - Оп. 29. - Д. 1763. - Л. 6.

²⁶ Греки Одессы... - Т. 3: 1853-1874. - С. 188-189.

²⁷ Там же; РГИА. - Ф. 1343. - Оп. 29. - Д. 1763. - Л. 6.

²⁸ Там же.

²⁹ Греки Одессы... - Т. 4: 1875-1891. - С. 226-227.

³⁰ Матвей Маркович Севастопуло // Дипломаты Российской империи [Електронний ресурс]. - Режим доступа (20.12.2014): <http://www.rusdiplomats.narod.ru/sevastopulo-mm.html> (Название с экрана); Список послов России и СССР в Дании [Електронний ресурс]. - Режим доступа (20.12.2014): https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_послов_России_и_СССР_в_Дании (Назва з екрану).

³¹ РГИА. - Ф. 727. - Оп. 2. - Д. 378. - Л. 3,3-об.; Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 год. - Одесса, 1913. - С. 368.

Олена Уварова, Анатолій Хромов (Одеса, Україна)

ЗНАХІДКА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СІОНІСТСЬКА МЕДАЛЬ КІНЦЯ ХІХ ст.

Як це нерідко буває, несподівана знахідка наштовхує на цікаві дослідження. Виявлення в архівній справі медалі, присвяченої ізраїльському місту Рішон-ле-Ціон, підштовхнула до відновлення подій, пов'язаних з його заснуванням, та до з'ясування появи подібних медалей.

Під час проведення планових робіт зі звіряння нумерації аркушів співробітниками Державного архіву Одеської області (ДАОО) в одній із справ був виявлений металевий предмет у формі монети. Слід зазначити, що архів є одним з найбільших сховищ документів в Україні, які ілюструють історію розвитку всього Північного Причорномор'я, починаючи з кінця ХVІІІ ст. і до сьогодення. Цінні історичні матеріали дають можливість комплексно вивчати історію багатьох народів цього багатонаціонального краю України, в тому числі, й історію євреїв. Окремі описи і цілі фонди архіву зосередили в собі документи єврейської тематики, проте сіоністська медаль з бронзи зберігалася в паперовому конверті у справі про судові розгляди і розшук злодіїв та шахраїв одного з найбільших фондів архіву - фондів № 2 «Канцелярія Одеського градоначальника»¹. На перший погляд, металевий предмет здався монетою часів Російської імперії, але при ретельному огляді стало зрозумілим, що на одному боці монети зображено портрет Теодора Герцля з написами німецькою мовою - його ім'я, івритом - «Не буду мовчати я заради Сіону», а на іншому - панораму сіоністської колонії Рішон-ле-Ціон з обробленими полями і терасовими садами і зроблено напис на івриті².

Теодор Герцль (1860-1904) - єврейський громадський і політичний діяч, засновник Всесвітньої сіоністської організації, провісник єврейської держави і основоположник ідеології політичного сіонізму, восени 1898 р. відвідав ряд єврейських поселень, в тому числі, Рішон-ле-Ціон³.

Рішон-ле-Ціон («перший у Сіоні», книга Ісаї 41:27) - місто у 8 км. південніше Тель-Авіва, є одним з перших сіоністських поселень в Ізраїлі, засноване як мошва⁴ у 1882 р. групою з 10 заможних халу цим⁵ з Росії на чолі з Залманом Давидом Левонтіном. У тому ж році, значна частина членів організації Білу⁶, очолювана Ізраєлем Белкіндом приєдналася до поселенців. Незабаром Рішон-ле-Ціон почав переживати труднощі, зокрема, нестачу води. За порадою барона Едмона де Ротшильда (1845-1934) і на його гроші був пробурений глибокий колодязь, і замість рільництва жителі Рішон-ле-Ціона зайнялися плідівництвом, головним чином, виноградарством і виноробством, а пізніше - вирощуванням мигдалю⁷. У 1889 р. були закладені великі винні погребі «Кармел Мізрахі», що поліпшило економічне становище поселення.

До кінця ХІХ ст. у Рішон-ле-Ціоні були відкриті перші в країні дитячий садок і культурний центр, в яких говорили і викладали на івриті. У Рішон-ле-Ціоні Ш. Коен створив мелодію для вірша Н.Х.Імбера «Ха-Тіква», що став національним гімном, тут виник проект національного

прапора. До кінця Першої світової війни населення мошави становило 1,2 тис. осіб і продовжувало поповнюватися за рахунок переселення зі Східної Європи та Ємену⁸. Головною галуззю господарства в цей час стало цитрусоводство. У 1930-х рр. почала розвиватися промисловість. У 1950 р. Рішон-ле-Ціон отримав статус міста, а нині перебуває у складі мегаполіса з центром в Тель-Авіві; населення на 2012 р. складається з понад 235 тис. осіб⁹.

Так званих «єврейських жетонів», або медальйонів, є кілька видів, присвячені Рішон-ле-Ціону - серед них. Доволі відомі вони в Білорусії. Наприклад, у фондах Гродненського державного музею історії релігії є медальйон на пам'ять одного з найбільш відомих представників раввінізму Іцхака Елхонона Спектора (1817-1896), чия громадська діяльність виразилася у поліпшенні правового становища російського єврейства, в наданні та організації матеріальної допомоги окремим громадам і районам під час голоду, епідемії, пожеж, у підтримці та організації єврейської науки в Росії, у сприянні палестинській колонізації¹⁰.

У Вітебському обласному краєзнавчому музеї зберігається жетон, що розповідає про ювілей Рішон-ле-Ціона, другий присвячений відомим громадським діячам у процесі заселення Ерец-Ізраель барону Е. Ротшильду і М. Монтефіоре, ще два жетони пов'язані зі знаменитим процесом Дрейфуса¹¹. На думку співробітників Вітебського музею, судячи із зовнішнього вигляду, всі ці жетони були виготовлені в одній зі спеціалізованих фірм, що існували наприкінці ХІХ - першій чверті ХХ ст. в Санкт-Петербурзі. Тиражі їх невідомі. Однак можна припустити, що вони обчислювалися сотнями або навіть тисячами. Такі жетони в цей час продавалися як сувенірні або пам'ятні значки. Що стосується вищезазначених жетонів, то вони, можливо, навіть були замовлені виробнику якоюсь організацією і вручалися як подарунки¹².

Жетон, знайдений в ДАОО, пов'язаний зі справою про шахрайство. 5 квітня 1899 р. російський генеральний консул в Єрусалимі Олександр Григорович Яковлев¹³ листом інформував одеського градоначальника графа П.П.Шувалова про обставини вилучення цієї монети. Як стає зрозуміло з листа консула, жетон потрапив йому до рук від паломниці Федосії Цуканової, яка, в свою чергу, отримала її 5 березня 1899 р. в Одесі у рахунок сплати 100 аршин (трохи більше 70 метрів) домотканого полотна¹⁴. Шахрайка з прикметами «на вигляд років 40, худорлява, середнього зросту, чорнява, смаглява, з сірими очами, добре говорила російською» обдурила сільську торговку, що дана монета - російський золотий і в еквіваленті має номінал 20 рублів, що навіть більше, ніж необхідна сума за полотно. Шахрайка психологічно вловила слабкості паломниці і мотивувала переплату за товар проханням помолитися у Святій землі за здоров'я, ймовірно, вигаданої хворої дочки Пелагеї. О.Г.Яковлев не розраховував, що пошук шахрайки за такими незначними прикметами буде вдалим, але визнав за необхідне сповістити обставини і надіслав дану монету для запобігання подібних випадків.

Описані події датуються весною 1899 р., отже, жетон міг бути виготовлений раніше. Чи було це приурочено до якоїсь дати в історії Рішон-ле-Ціона, або він був простим сувеніром? Чи пов'язані всі подібні жетони між собою, наприклад, особою, що висловила таку ідею, або виробником? Ці питання ще потребують дослідження. Відмітимо, що, принаймні, більшість відомих жетонів присвячена процесу репатріації в Ізраїль і діячам, які цьому сприяли.

¹ Государственный архив Одесской области: Путеводитель. - Одесса, 1961. - С. 19-22.

² Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. 2. - Оп. 4. - Спр. 5470. - Арк. 99-99-зв.

³ Маор И. Сионистское движение в России. - Иерусалим: Библиотека - Алия, 1977. - 454 с. - Режим доступу: <http://jhistory.nfurfman.com/zion/maor27.htm>

⁴ Мошава (буквально «поселення» або «колонія») - тип нових сільськогосподарських єврейських поселень в Ерец-Ізраель, що склався в роки першої алії. Жителі мошави були власниками земельних ділянок, оброблюваних ними на індивідуальних засадах: Електронная єврейская енциклопедия. - Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/12863>

⁵ Халуцим (мн.; од. халуц, буквально «піонер», «періопроходець») - активісти заселення та освоєння Ерец-Ізраель: Електронная єврейская енциклопедия. - Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/14427>.

⁶ Білу - організація єврейської молоді в Росії, назву якої складено з початкових літер слів біблійного вірша «Бет Я'аков лвоху ве-нелха» («Дім Якова! Вставайте і підемо!», Іс. 2:5), що послужив заклик до переселення в Ерец-Ізраель. Білу виникла у 1882 р. як реакція на погроми 1881 р. на півдні Росії, що пробудили національну свідомість єврейської молоді. Центром Білу став Харків. На чолі організації стояв Ізраель Белкінд. Згодом центр Білу перемістився до Одеси, звідки члени організації зібралися відплисти до Ерец-Ізраель: Електронная єврейская енциклопедия. - Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/10630>

⁷ Электронная еврейская энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/13535>; Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Ред. Л.Каценельсон и Д.Г.Гинцбург. - СПб, [Б.г.]. - Т. 13. - С. 552.

⁸ Электронная еврейская энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/13535>

⁹ Официальный сайт города Ришон-ле-Цион. - Режим доступа: <http://www.rishonleziion.muni.il/meida/Stats/Documents/2013/2.0.1.pdf>

¹⁰ Лещенок Н. «...Живи по заповедям Торы, а не умри от них» // Мишпоха : Международный еврейский историко-публицистический журнал. - № 19. - Режим доступа: <http://mishpoha.org/n19/19a36.shtml>

¹¹ Рогач В. Еврейские жетоны // Там само. - № 22. - Режим доступа: <http://mishpoha.org/n22/22a37.php>

¹² Там само.

¹³ Российское дипломатическое и консульское представительство в Святой Земле. - М., 2006. - С. 134-141.

¹⁴ ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 4. - Спр. 5470. - Арк. 99-99-зв.

Галина Успенська (Одеса, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ (20-ті роки ХХ ст.)

На початку ХХ ст. архівна справа у Херсонській губернії була розпорошена, а події 1918 - початку 1920 років (часті зміни влади, громадянська війна, евакуації) призвели до хаосу і в цій царині, багато цінних архівних документів півдня України було вивезено, знищено, втрачено, нові документи відкладалися безсистемно. Як писав проф. Д.Я.Самоквасов, архівна робота на той час характеризувалася терміном «архивное нестроение», архіви були децентралізовані, існуючи при кожній державній установі. Як недоліки архівної справи Д.Я.Самоквасов визначав брак змістовних описів справ, малу чисельність і недостатню кваліфікованість (відсутність вищої освіти) архівних працівників, недоступність документів для дослідників.

Такий стан існував до третього встановлення в Одесі радянської влади на початку 1920 р. Вже у березні того року до Одеси відрядили завідуючого відділом Державного архіву в Петрограді, який привіз декрет від 1 червня 1918 року. На підставі цього декрету 21 березня 1920 року Одеський губревком видав «Положення про Одеський історичний архів», яке регламентувало роботу архіву. Відповідно до цього положення, всі історичні архіви м. Одеси концентруються в Архіві Новоросійського генерал-губернаторства та разом з ним перетворюються на єдиний архівний фонд з назвою Одеський історичний архів; Одеський історичний архів перебуває у підпорядкуванні Одеської губнаросвіти. Організація історичного архіву та керівництво доручається завідуючому відділом Державного архіву в Петрограді. В положенні також вказані основні завдання архіву, а саме - облік, охорона та збір історичних документів м. Одеси.

У 1920-ті роки формування архівних документів визначалось як концентрація архівних матеріалів. Цей процес починається з 18 березня 1920 року (ще до прийняття Положення). Саме в цей день з приміщення архіву канцелярії Новоросійського генерал-губернатора (вул. Ніжинська, 3) представниками обласного архівного управління було знято печатки і тут надалі почав діяти Одеський історичний архів.

Першими фондами архіву стали: Новоросійського генерал-губернатора за 1730-1775, 1779-1874 рр. та Запорізької Січі. У квітні 1920-го додалися фонди: Канцелярії Одеського градоначальника за 1797-1914 рр.; Тимчасового генерал-губернатора м. Одеси і Одеського Градоначальства за 1905-1908 рр. У липні 1920 р. з до приміщення на вул. Щепкіна, 10, де містилась комісія по розробці історико-революційних архівів, були перевезені фонди Одеського жандармського управління, охоронного відділу, цензурних комітетів і канцелярії поліцеймейстера. Всі архівні документи були звалені на підлозі до однієї купи. Протягом 1920 року надійшло ще 15 фондів, серед них: Попечителя Одеського учбового округу за 1830-1920 рр.;